

MAŁGORZATA ZIELENKIEWICZ*

Gdańsk

**MIEJSCE KRAJÓW EUROPY ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ
WE WSPÓŁCZESNYCH MODELACH KAPITALIZMU**

STRESZCZENIE

Chociaż kapitalizm jest pojęciem powszechnie używanym, jego definicja jest wciąż dyskutowana w literaturze naukowej. Tak jak i efektywność poszczególnych jego odmian i rozmiary uzasadnionej ekonomicznie oraz społecznie ingerencji państwa w gospodarkę. Do niedawna gospodarka krajów Europy Środkowej i Wschodniej była określana jako gospodarka w procesie transformacji, jednak w ostatnich latach pojawiły się próby sklasyfikowania systemów ekonomicznych, jakie te kraje wybrały. W pierwszych latach transformacji wydawało się, że skierują się one w stronę kapitalizmu anglosaskiego. W rzeczywistości często wciąż są od niego odległe. Jaki zatem model stworzyły te kraje? Artykuł ma na celu systematyzację badań nad modelami kapitalizmu, ze szczególnym uwzględnieniem krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Opracowanie ma charakter przeglądowy i stanowi punkt wyjścia do cyklu artykułów poświęconych analizie konsekwencji wyboru danego modelu kapitalizmu.

Słowa kluczowe: kapitalizm, modele kapitalizmu, transformacja systemowa

* Małgorzata Zielenkiewicz, dr, Katedra Mikroekonomii, Wydział Ekonomiczny, Uniwersytet Gdański, e-mail: m.zielenkiewicz@ug.edu.pl.

Wprowadzenie

Początków kapitalizmu badacze dopatrują się bądź w dwunastowiecznej Wenecji i Florencji, bądź w rewolucjach obalających feudalizm, które miały miejsce w Europie od XVI wieku¹. Sposób rozumienia samego określenia „kapitalizm” ewoluował podobnie, jak jego odmiany. Adam Smith się nim nie posługiwał. Spopularyzował je Werner Sombart, wydając w 1902 roku dzieło pod tytułem *Der moderne Kapitalismus*² i łącząc ten termin z gospodarką wolnorynkową. Według Maxa Webera kapitalizm to system, w którym potrzeby społeczeństwa są zaspokajane głównie przez przedsiębiorstwa kapitalistyczne (rozumiane procesowo jako działalność), gdzie „akt kapitalistyczny” to taki, *który opiera się na oczekiwaniu zysku przez wykorzystanie szansy wymiany, a więc na (formalnie) pokojowych szansach zarobkowych*³. Według Luca Boltanskiego i Eve Chiapello kapitalizm charakteryzuje się⁴: dążeniem do nieograniczonej akumulacji kapitału (gdzie kapitał może być zwiększany tylko przez ciągłe reinwestowanie i pozostawanie w obiegu), konkurencją pomiędzy podmiotami oraz najemnym charakterem pracy. Dla Nicholasa Abercrombie, Stephena Hilla, Ryana S. Turnera⁵ kapitalizm można uznać za „czysty”, gdy: własność i kontrola nad środkami produkcji są prywatne, aktywność ekonomiczna jest podejmowana dla zysku, a regulatorem tej aktywności jest rynek, decyzja o zadysponowaniu zysku należy do właścicieli kapitału, zatrudnienie odbywa się na podstawie wolnych umów (w przeciwieństwie do przymusowych form pracy).

Kolejni badacze podawali różne zestawy cech przesądzające o tym, czy gospodarka jest kapitalistyczna. Nie we wszystkich punktach byli zgodni, jednak najczęściej podkreślali znaczenie własności prywatnej i wolności indywidualnej, a także wolnego rynku (swobodnej wymiany, konkurencji, wolności zawierania umów) oraz zorientowanie działań na osiąganie korzyści⁶. Należy jednak stwierdzić, że

¹ *Oblicza kapitalizmu*, red. P. Jachowicz i S. Sztaba, Centrum Doradztwa i Ekspertyz Gospodarczych SGH Sp. z o. o., Warszawa 2011, s. 5.

² W. Sombart, *Der moderne kapitalismu*, BoD-Books on Demand 2012.

³ M. Weber, *Szkice z socjologii religii*, Książka i Wiedza, Warszawa 1995, s. 74.

⁴ L. Boltanski, E. Chiapello, *The new spirit of capitalism*, “International Journal of Politics, Culture, and Society” 2005, no. 18(3), s. 161–188.

⁵ N. Abercrombie, S. Hill, B. S. Turner, *The dominant ideology thesis*, Allen & Unwin, London 1980.

⁶ M. Beeson, S. Bell, *Capitalism and the fate of nations: structure, w: Agency and institutions in the international political economy*, red. N. Phillips, Globalising IPE 2003, s. 3; G. Gołębiowski,

i te cechy kapitalizmu bywają kwestionowane. Prowadzone rozważania dotyczą między innymi rozdziału własności środków produkcji od funkcjonalnej kontroli nad nimi⁷. Jeśli właściciel zarządza zasobami, to wówczas istotnie on decyduje o alokacji zasobów⁸. Tak jest, kiedy nie rozważa się dużych korporacji lub różnych form koordynacji decyzji (na przykład ze związkami zawodowymi). Jeżeli jednak decydentem jest osoba (lub grupa osób) niebędąca jednocześnie właścicielem, własność schodzi na drugi plan, stąd niektórzy badacze podważają własność prywatną środków produkcji jako kryterium definicyjne kapitalizmu⁹. Nie zmienia to jednak faktu, że własność prywatna odegrała istotną rolę w historii kapitalizmu i bez niej trudno o motywację racjonalnego gospodarowania. W tym miejscu pojawia się kolejny ciekawy wątek sporny. Paul L. Jaskow i Roger C. Noll¹⁰ zwrócili uwagę, że przyjęło się używać określenia „gospodarka wolnorynkowa”, gdy własność prywatna przeważa nad publiczną, co sugerowałoby, że alokacja zasobów odbywa się głównie za pośrednictwem mechanizmu rynkowego. Jednak w świetle rozrostu różnych form regulacji publicznej¹¹ nie musi tak być, ponieważ państwo, nawet nie będąc właścicielem, nie delegując swoich przedstawicieli do bezpośredniego zarządzania zasobami oraz nie wykorzystując narzędzi redystrybucji (realokacji), wciąż ma duże możliwości oddziaływania na pierwotną alokację zasobów. Stąd istotne miejsce w klasyfikacjach modeli kapitalizmu zajmuje sposób koordynacji decyzji oraz rodzaj i zakres ingerencji państwa w gospodarkę.

W dalszej części przedstawiono klasyfikacje modeli kapitalizmu przez różnych autorów. Celem opracowania jest systematyzacja badań nad modelami kapitalizmu, ze szczególnym uwzględnieniem krajów Europy Środkowej i Wschodniej.

Modele kapitalizmu a kierunek rozwoju gospodarczego Polski, „Współczesna Ekonomia” 2007, nr 3, s. 5–16.

⁷ W literaturze pojawia się nawet określenie „własność funkcjonalna” oraz koncepcje podzielonych praw własności. Szerzej na ten temat: T. Kowalik, *Współczesne systemy ekonomiczne. Powstanie, ewolucja, kryzys*, Wydawnictwo Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. L. Koźmińskiego, Warszawa 2000, s. 13–14.

⁸ *Polityka ekonomiczna*, red. B. Winiarski, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Wrocław 1996, s. 24.

⁹ P.L. Berger, *Rewolucja kapitalistyczna*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1995, s. 52–54 oraz *Institucje gospodarki rynkowej*, red. T. Włudyka i M. Smaga, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012, s. 80–81.

¹⁰ P.L. Jaskow, R.G. Noll, *Regulation in theory and practice: an overview. Studies in public regulation*, The MIT Press 1981, s. 1–78.

¹¹ Ł. Goczek, *Zglobalizowane państwo regulacji*, Prace i Materiały Instytutu Handlu Zagranicznego Uniwersytetu Gdańskiego nr 31, Gdańsk 2012, s. 215–229.

Warianty kapitalizmu

Współcześnie nie występuje czysta gospodarka wolnorynkowa. Najbliższa temu modelowi była gospodarka dziewiętnastowiecznej Anglii. We współczesnym świecie funkcjonują różne odmiany systemów mieszanych, a mianem kapitalistycznych często określa się te, które znacząco od siebie odbiegają. Jerzy Wilkin¹² wskazał, że podstawy systemu ekonomicznego są tworzone przez zestaw celów, do których dąży system, strukturę i mechanizm podejmowania decyzji, mechanizm alokacji zasobów i wzorce podziału wytworzonych wartości. Autorzy klasyfikacji modeli kapitalistycznych najczęściej koncentrują się na którymś z wymienionych elementów.

Najogólniejszą klasyfikację systemów kapitalistycznych wprowadzili Peter A. Hall i David W. Soskice¹³, wyróżniając dwa podstawowe modele: liberalny (*liberal market economies* – LMEs) i koordynacyjny (*coordinated market economies* – CMEs). Podstawowym kryterium różnicującym jest tu sposób koordynacji decyzji. W gospodarkach o kapitalizmie liberalnym stosunki między podmiotami są koordynowane głównie przez konkurencję rynkową. W modelu koordynacyjnym przedsiębiorstwa zazwyczaj angażują się w bardziej strategiczne współdziałanie ze związkami zawodowymi, dostawcami kapitału oraz innymi podmiotami. Autorzy wskazują, że charakter koordynacji w danej gospodarce zależy od rodzaju instytucji dostępnych w celu wspierania koordynacji, a skonstruowany indeks koordynacji opiera się na takich kategoriach, jak: siła akcjonariuszy, wielkość rynku akcji, płynność krajowych rynków pracy czy stopień koordynacji płac. Część krajów trudno było zaklasyfikować, zatem w późniejszych badaniach pojawiła się kategoria gospodarek mieszanych (*mixed market economies* – MMEs), do których trafiły kraje śródziemnomorskie¹⁴ (wykaz krajów reprezentujących wyodrębnione modele znajduje się w tabeli 1).

¹² J. Wilkin, *Jaki kapitalizm, jaka Polska?*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 113–114.

¹³ P.A. Hall, D.W. Soskice, *Varieties of capitalism. The institutional foundations of comparative advantage*, Oxford University Press, Oxford 2001.

¹⁴ P.A. Hall, D.W. Gingerich, *Varieties of capitalism and institutional complementarities in the macro-economy. An empirical analysis*, Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, Discussion Paper no. 04/5, Cologne 2004.

Do koordynacji decyzji nawiązuje w swojej klasyfikacji również Terrence Casey¹⁵, jednak jego indeks kapitalizmu opiera się na większej liczbie zmiennych, skoncentrowanych w trzech obszarach: kontekst ekonomiczny (stopień koordynacji pomiędzy rynkami kapitałowymi a rynkiem pracy), kontekst polityczny (rola rządu w gospodarce i jego działania realizowane zarówno za pośrednictwem polityki fiskalnej, jak i regulacji rynków), kontekst socjalny (wartości i poglądy przekładające się na skłonność do pewnych zachowań i interakcji, jak wartościowanie przedsiębiorczości, społeczna współpraca itp.). Na tej podstawie T. Casey wyróżnił modele: koordynacyjny, pośredni, liberalny.

William J. Baumol, Robert E. Litan i Carl J. Schramm, nawiązując do dominującej roli określonych podmiotów w gospodarce, wyróżnili¹⁶: 1) kapitalizm państwowy, w którym rząd stara się dominować na rynku, najczęściej przez wspieranie konkretnych gałęzi przemysłu; 2) oligarchiczny kapitalizm, w którym większość władzy i bogactwa należy do niewielkiej grupy osób lub rodzin; 3) kapitalizm korporacyjny, gdzie najważniejsze działania gospodarcze są prowadzone przez wielkie przedsiębiorstwa; 4) przedsiębiorczy kapitalizm, w którym największą rolę odgrywają małe, innowacyjne przedsiębiorstwa.

Kolejni autorzy proponowali inne klasyfikacje, których zestawienie przedstawiono w tabeli 1. Nie we wszystkich przypadkach byli oni zgodni. Badania były przeprowadzane w różnych latach, stąd niektóre kraje przynależą raz do jednej, raz do innej grupy. Dla niektórych nazw nadanych przez autorów trudno było znaleźć dobry odpowiednik w języku polskim, w tych wypadkach podano anglojęzyczne wersje w nawiasach. Wśród kryteriów podziału najczęściej pojawiają się: konkurencja na rynku/stopień regulacji rynków, modele zatrudnienia/institucje rynku pracy, systemy finansowe, ochrony społecznej, edukacji, redystrybucja dochodu, wzorce i wartości społeczne, czynniki instytucjonalne (na przykład autorytet władzy). Metody wykorzystane w klasyfikacjach to bądź analizy klastrowe (analizy skupień), bądź specjalne indeksy konstruowane na potrzeby porównywania krajów.

¹⁵ T. Casey, *Mapping European capitalisms and the challenge of social context*, Fifteenth International Conference of the Council for European Studies, Chicago, IL 2006.

¹⁶ W.J. Baumol, R.E. Litan, C.J. Schramm, *Good capitalism, bad capitalism, and the economics of growth and prosperity*, Yale University Press and New Haven, London 2007.

Tabela 1

Klasyfikacje modeli kapitalizmu według różnych autorów

Autor	Modele kapitalizmu
1	2
Albert	reński (Niemcy, Japonia) neo-amerykański (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania)
Hall, Soskice	liberalny (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Kanada, Irlandia, Nowa Zelandia, Australia) koordynacyjny (Austria, Niemcy, Norwegia, Japonia, Belgia, Finlandia, Dania, Szwecja) mieszany (Francja, Włochy, Hiszpania, Portugalia, Grecja)
Casey	koordynacyjny (Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Niemcy, Grecja, Islandia, Włochy, Holandia, Norwegia, Portugalia, Hiszpania, Szwecja); pośredni (Australia, Irlandia, Japonia, Korea, Luksemburg, Szwajcaria); liberalny (Kanada, Nowa Zelandia, Wielka Brytania, Stany Zjednoczone).
Esping-Andersen	liberalny (Australia, Kanada, Stany Zjednoczone, Nowa Zelandia, Irlandia, Wielka Brytania); konserwatywny (Włochy, Japonia, Francja, Niemcy, Finlandia, Szwajcaria); socjaldemokratyczny (Belgia, Holandia, Dania, Norwegia, Szwecja)
Leibfried	anglosaski (Stany Zjednoczone, Australia, Nowa Zelandia, Wielka Brytania); bismarcki (Niemcy, Austria); skandynawski (Szwecja, Norwegia, Finlandia, Dania); łaciński (Hiszpania, Portugalia, Grecja, Włochy, Francja)
Castles, Mitchell	liberalny (Irlandia, Japonia, Szwajcaria); konserwatywny (Niemcy, Włochy, Holandia); „nieprawicowy” (<i>non-right hegemony</i> ; Belgia, Dania, Norwegia); radykalny (Australia, Nowa Zelandia, Wielka Brytania)
Siaroff	protestancki liberalny (Australia, Kanada, Nowa Zelandia, Wielka Brytania, Stany Zjednoczone); katolicko-demokratyczny (Austria, Belgia, Francja, Niemcy, Luksemburg, Holandia); protestancki socjaldemokratyczny (Dania, Finlandia, Norwegia, Szwecja); „późnej mobilizacji kobiet” (<i>late female mobilization</i> ; Grecja, Irlandia, Włochy, Japonia, Portugalia, Hiszpania)
Ferrera	anglosaski (Wielka Brytania, Irlandia); bismarcki (Niemcy, Francja, Belgia, Holandia, Luksemburg, Austria, Szwajcaria); skandynawski (Szwecja, Dania, Norwegia, Finlandia); południowy (Włochy, Hiszpania, Portugalia, Grecja)
Bonoli	brytyjski (Wielka Brytania, Irlandia); kontynentalny (Holandia, Francja, Belgia, Niemcy, Luksemburg); nordycki (Szwecja, Finlandia, Norwegia, Dania); południowy (Włochy, Szwajcaria, Hiszpania, Grecja, Portugalia)

1	2
Korpi, Palme	podstawowego zabezpieczenia (<i>Basic Security</i> ; Kanada, Dania, Holandia, Nowa Zelandia, Szwajcaria, Irlandia, Wielka Brytania, Stany Zjednoczone); korporacyjny (<i>Corporatist</i> ; Austria, Belgia, Francja, Niemcy, Włochy, Japonia); opiekuńczy (<i>Encompassing</i> ; Finlandia, Norwegia, Szwecja); „ukierunkowany” (<i>Targeted</i> ; Australia)
Amable	rynkowy (Wielka Brytania, USA, Australia, Nowa Zelandia, Irlandia); socjaldemokratyczny (Szwecja, Norwegia, Dania); kontynentalny europejski (Francja, Niemcy, Holandia, Austria); śródziemnomorski (Portugalia, Hiszpania, Włochy, Grecja); azjatycki (Japonia, Korea)
Schmidt	rynkowy (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania); menedżerski (Niemcy, Holandia, Szwecja); państwowy (Francja, Włochy)
Hollingsworth, Streeck, Crouch	każdy kraj reprezentuje inny model

Źródło: W. Arts, J. Gelissen, *Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art report*, „Journal of European social policy”, 12.2 (2002), s. 137-158; B. Amable, *Structural reforms in Europe and the in coherence of institutions*, „Oxford Review of Economic Policy” 25.01.2009, s. 17-39; V. A. Schmidt, *The Futures of European Capitalism*, Oxford University Press, Oxford 2002; G. Esping-Andersen, *Trzy światy kapitalistycznego państwa dobrobytu*, Difin, Warszawa 2010.

W polskiej literaturze spopularyzowała się głównie klasyfikacja Bruna Amable’a, czasami uzupełniana o dodatkowe modele¹⁷:

- Kapitalizm anglosaski (rynkowy, liberalny): państwo jako strażnik ładu, ograniczony interwencjonizm, dominacja podejścia indywidualistycznego, brak rozbudowanego systemu świadczeń socjalnych, większość dóbr dostarczanych w innych modelach przez państwo najczęściej skomercjalizowana.
- Kapitalizm europejski, określane również jako model reński, kontynentalny lub koordynacyjny (społeczna gospodarka rynkowa): państwo dostarcza spójnego systemu prawnego (między innymi jest gwarantem praw własności, praw do edukacji i ochrony zdrowia, praw do bezpieczeństwa publicznego oraz sprawiedliwego systemu transferów socjal-

¹⁷ *Instytucje gospodarki rynkowej...*, s. 83; *Mechanizmy i źródła wzrostu gospodarczego*, red. J.L. Bednarczyk, S. Bukowski, W. Przybylska-Kapuścińska, CeDeWu, Warszawa 2008; A. Wojtyna, *Alternatywne modele kapitalizmu*, w: *Dylematy wyboru modelu rozwoju gospodarczego Polski*, red. E. Łukawer, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 2005; *Wzrost gospodarczy czy bezpieczeństwo socjalne*, red. W. Bieńkowski i M.J. Radło, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 178-180; J. Woś, *Rynek i państwo w modelach współczesnej gospodarki rynkowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2001, z. 4, s. 173-191.

- nych), umożliwia uczciwą konkurencję i swobodne funkcjonowanie rynków produktów oraz czynników wytwórczych, a także zapewnia spójny system walutowo-pieniężny i rozliczeń międzynarodowych przy niezależności banku centralnego; państwo pełni dodatkowo funkcje opiekuńcze, angażując się w organizację i finansowanie edukacji, ma bardziej rozbudowany system zabezpieczeń socjalnych oraz regulacji rynku pracy oraz reprezentuje podejście określane jako społeczny solidaryzm przy negocjacjach płacowych.
- Kapitalizm śródziemnomorski (czasami zaliczany do kontynentalnego): wyższa – w stosunku do kontynentalnego – ochrona zatrudnienia oraz niższe zabezpieczenia socjalne, relatywnie duże scentralizowanie systemu finansowego.
 - Kapitalizm nordycki (socjaldemokratyczny): bardzo rozbudowany system redystrybucji dochodu narodowego, rozwinięte i powszechne świadczenia socjalne, jednocześnie wysoki stopień wolności gospodarczej w obszarze funkcjonowania rynków.
 - Kapitalizm państwowy: odznacza się dużą, bezpośrednią aktywnością państwa w obszarze działalności gospodarczej (na przykład państwo jest monopolistą w niektórych gałęziach gospodarki).
 - Kapitalizm azjatycki (czasami klasyfikowany jako państwowy), bywa dzielony na podgrupy: Japonia i „tygrysy azjatyckie”; w przypadku „tygrysów azjatyckich” państwo ma autorytatywną pozycję, gospodarki te są w dużym stopniu zorientowane na eksport, przy jednoczesnym ograniczaniu konsumpcji wewnętrznej; w japońskiej wersji paternalizm uwidacznia się nie tyle na szczeblu państwowym (niskie wydatki budżetowe i ochrona socjalna), ile na szczeblu przedsiębiorstwa (stąd czasami system ten bywa określany jako mikrokorporacyjny).
 - Gospodarka rynkowa z dominacją autokratycznego państwa: silna kontrola czynników produkcji przez państwo, decyzje gospodarcze są podejmowane na szczeblu państwowym (na przykład Zjednoczone Emiraty Arabskie, Arabia Saudyjska, Chiny, Rosja).

Klasyfikacje modeli kapitalizmu z uwzględnieniem Europy Środkowej i Wschodniej

W przedstawionych klasyfikacjach nie występują kraje Europy Środkowej i Wschodniej. Współcześnie pojawiają się próby ich klasyfikacji. Leszek Balcerowicz w latach dziewięćdziesiątych zaproponował klasyfikację poszerzoną o liberalną gospodarkę przejściową oraz silnie regulowaną gospodarkę przejściową¹⁸. W literaturze często były i są prowadzone dyskusje nad wskazanym dla krajów Europy Środkowej i Wschodniej systemem ekonomicznym oraz opisowe charakterystyki poszczególnych modeli transformacji. Pojawiają się jednak także klasyfikacje wsparte narzędziami statystycznymi. Stanisław Swadźba przeprowadził wraz z zespołem analizę krajów Unii Europejskiej (już po rozszerzeniu) pod kątem stopnia wolności gospodarczej oraz opiekuńczości państwa, wyróżniając następujące grupy krajów¹⁹:

- liberalne i mało opiekuńcze (Estonia),
- liberalne i średnio opiekuńcze (Wielka Brytania, Irlandia, Holandia, Finlandia),
- liberalne i opiekuńcze (Dania, Luksemburg),
- liberalno-interwencyjnistyczne i mało opiekuńcze (Litwa, Cypr, Malta, Węgry, Łotwa, Słowacja),
- liberalno-interwencyjnistyczne i średnio opiekuńcze (Austria, Czechy, Słowenia),
- liberalno-interwencyjnistyczne i opiekuńcze (Szwecja, Niemcy, Belgia),
- interwencyjnistyczne i mało opiekuńcze (Polska, Grecja),
- interwencyjnistyczne i średnio opiekuńcze (Włochy, Portugalia, Hiszpania),
- interwencyjnistyczne i opiekuńcze (Francja).

Kryteria podziału w przedstawionej analizie to system własności, porządek konkurencji, narzędzia oddziaływania państwa na sferę produkcji, redystrybucja, regulacje rynku pracy, system finansowy oraz elementy systemu socjalnego dotyczące edukacji i ochrony zdrowia, emerytury, renty, zasiłki dla bezrobotnych i aktywne formy wspierania rynku pracy, opieka nad dziećmi i osobami star-

¹⁸ L. Balcerowicz, *Socjalizm, kapitalizm, transformacja, Szkice przelomu epok*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 152.

¹⁹ S. Swadźba, *Liberalizm a opiekuńczość w krajach Unii Europejskiej*, w: *Polityka gospodarcza państwa*, red. D. Kopycińska, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2007, s. 64–75.

szymi, mieszkalnictwo. Analiza została przeprowadzona na podstawie indeksów skonstruowanych z wykorzystaniem wielu zmiennych.

Analiza klastrowa przeprowadzona na wskaźnikach wolności gospodarczej²⁰ potwierdziła, że modele kapitalizmu przyjęte w większości krajów Europy Środkowej i Wschodniej (poza Estonią) są wciąż odległe zarówno od modelu anglosaskiego, jak i nordyckiego. Te ostatnie charakteryzują się zdecydowanie wyższym od krajów Europy Środkowej i Wschodniej poziomem wolności prowadzenia działalności gospodarczej, gwarancją praw własności, wolnością od korupcji, a dodatkowo w modelu nordyckim silnie stosowane są narzędzia redystrybucji dochodu narodowego. Pod względem stopnia wolności gospodarczej nowe kraje członkowskie UE upodobniły się w największym stopniu do modelu śródziemnomorskiego (wspomniana Estonia, jako wyjątek, do modelu anglosaskiego).

Również w literaturze zagranicznej zaczęły się pojawiać w analizach systemów ekonomicznych kraje Europy Środkowej i Wschodniej. Badania te często mają charakter selektywny (dotyczą tylko wybranych krajów lub niektórych aspektów systemowych). Iain McMenamin²¹, przeprowadzając analizę klastrową opartą na kryteriach Halla i Soskice'ego, zaliczył Polskę, Węgry i Czechy do modelu koordynacyjnego. Kraje te wykazywały podobieństwo w szczególności do grupy śródziemnomorskiej. Vlad Mykhnenko²² analizował z kolei szczegółowo Polskę i Ukrainę pod kątem konkurencji rynków dóbr, rynku pracy, systemu finansowego, opieki socjalnej i systemu edukacji. Porównał przyjęte w nich modele do pięciu odmian kapitalizmu: rynkowego, socjaldemokratycznego, kontynentalnego, śródziemnomorskiego i azjatyckiego. Doszedł do wniosków, że nie istnieją przesłanki do zaliczenia analizowanych krajów do któregośkolwiek z pięciu modeli oraz że te dwa kraje nie tworzą też jednego odrębnego modelu, zatem nie można mówić o jednolitym modelu „postkomunistycznym”. Gospodarkę Polski ocenił jako silnie regulowaną.

Analizę ograniczoną do rynku pracy w kontekście modelu kapitalizmu przeprowadził Stephen Crowley²³, zauważając największe podobieństwo nowych krajów

²⁰ M. Zielenkiewicz, *European integration and changes in public regulation sphere*, “Actual Problems of Economics” 2013, no. 10.

²¹ I. McMenamin, *Varieties of capitalist democracy. What difference does east-central Europe make?*, “Journal of Public Policy” z 24.03.2004, s. 259–274.

²² V. Mykhnenko, *What type of capitalism in post-communist Europe? Poland and Ukraine compared*, ESEMK Workshop on Forms of Capitalism in Central and Eastern European Countries in Transition, 4.03.2005.

²³ S. Crowley, *East European labour, the varieties of capitalism, and the expansion of the EU*, Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington, DC 2005.

członkowskich do krajów śródziemnomorskich i jednoznacznie identyfikując z koordynacyjnym modelem kontynentalnym jedynie Słowenię. Jeżeli rozważać tylko dwa modele – liberalny i koordynacyjny, to pod względem funkcjonowania rynku pracy krajom Europy Środkowej i Wschodniej było bliżej do modelu liberalnego.

Wiele opracowań ma charakter opisowy – autorzy nie odnoszą się do ujednoliconych narzędzi pomiaru, poprzestają na charakterystyce specyficznych aspektów gospodarki krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Na tym tle wyróżniają się badania Andreasa Nölkego i Arjana Vliegentharta oraz H.J.M. Fengera.

A. Nölke i A. Vliegenthart²⁴ zaproponowali rozszerzenie klasyfikacji LMEs i CMEs o DMEs – kapitalizm zależny (*dependent market economies*), charakterystyczny dla krajów, których przewaga opiera się na zaawansowaniu w montażu i produkcji stosunkowo skomplikowanych, trwałych dóbr, do czego zaangażowane są wykwalifikowane, jednak nisko opłacane tak zwane zasoby pracy. W krajach tych transfer innowacji odbywa się za pośrednictwem przedsiębiorstw ponadnarodowych o zhierarchizowanej strukturze, a kapitał jest pozyskiwany drogą bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Autorzy ci do grupy LMEs zaliczyli Stany Zjednoczone i Wielką Brytanię, do modelu koordynacyjnego – Austrię i Niemcy, natomiast do gospodarek zależnych – Czechy, Węgry, Polskę i Słowację.

Obszerną i kompleksową analizę – z wykorzystaniem metody klastrowej – przeprowadził H.J.M. Fenger²⁵, który wyróżnił następujące skupiska, reprezentujące odrębne modele kapitalizmu w Europie:

- konserwatywno-korporacyjny (Austria, Belgia, Francja, Niemcy, Grecja, Włochy, Holandia i Hiszpania);
- socjaldemokratyczny (Finlandia, Dania, Norwegia i Szwecja);
- liberalny (Nowa Zelandia, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone);
- były blok ZSRR (Białoruś, Estonia, Łotwa, Litwa, Rosja, Ukraina);
- europejski postkomunistyczny (Bułgaria, Chorwacja, Czechy, Węgry, Polska i Słowacja);
- rozwijające się państwa opiekuńcze (Gruzja, Rumunia i Mołdawia).

Skromniejszą, chociaż również odnoszącą się do porównywalnych wskaźników opartych na danych dotyczących rynku pracy, do roli sektora bankowego

²⁴ A. Nölke, A. Vliegenthart, *Enlarging the varieties of capitalism: the emergence of dependent market economies in East Central Europe*, "World Politics" 2009, no. 61(4), s. 670–702.

²⁵ H. J. M. Fenger, *Welfare regimes in Central and Eastern Europe: incorporating post-communist countries in a welfare regime typology*, "Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences" 2007, no. 3(2).

w gospodarce i do stopnia interwencji państwowej, analizę przeprowadził Lucian Cernat²⁶, wyróżniając model anglosaski (Estonia, Czechy, Węgry), kontynentalny (Łotwa, Litwa), rozwijający się (Polska, Słowacja) oraz mieszany („koktajlowy”; Bułgaria, Rumunia, Słowenia).

Autorzy opisowych charakterystyk²⁷ krajów Europy Środkowej i Wschodniej oceniają, że kraje te zrobiły duże postępy, zwracają jednak uwagę na takie kwestie, jak upolitycznienie części decyzji, rolę grup nacisku i elit politycznych, niską jakość instytucji, dużą rolę interwencji państwa, przeszczerpy rozwiązań systemowych oraz specyfikę pozyskiwania kapitału w tych krajach. W pozostałych modelach znaczenie ma akumulowanie kapitału w procesie działalności gospodarczej. W krajach, które przeszły transformację systemową, podejście do pozyskiwania kapitału opiera się na rywalizacji o kontrolę nad zasobami, które zostały wytworzone w dawnym systemie gospodarczym, oraz na przyciąganiu kapitału zagranicznego, a od momentu wstąpienia części krajów do UE – funduszy unijnych. Podnoszona jest też kwestia systemowej konwergencji w ramach UE, jednak autorzy wskazują, że kraje te nadal są na tyle specyficzne, że trudno je utożsamić z którymś z dotychczasowych modeli kapitalizmu.

Podsumowanie

Zaprezentowany przegląd badań nad modelami kapitalizmu wskazuje, że zarówno sposób definiowania kapitalizmu, jak i jego odmiany, ewoluują. Autorzy zaczęli ostatnio baczniej przyglądać się krajom Europy Środkowej i Wschodniej, próbując przeprowadzić ich klasyfikację. Badania (oparte na analizie klastrowej lub porównywaniu autorskich indeksów) wykazują, że kraje te w obecnej fazie rozwoju systemu ekonomicznego wciąż znacząco różnią się od innych modeli kapitalizmu dominujących w Europie. Ich specyfika polega między innymi na tym, że w obszarze zabezpieczeń socjalnych wykazują cechy modelu liberalnego (nie są

²⁶ L. Cernat, *Institutions and economic growth: which model of capitalism for Central and Eastern Europe?*, „Journal for Institutional Innovation, Development and Transition” 2002, no. 6, s. 18-34.

²⁷ Por. np. M. Myant, J. Drahokoupil, *Transition Economies: Political Economy in Russia, Eastern Europe, and Central Asia*, Hoboken, Wiley-Blackwell, NJ, 2010; G. Eyal, et al., *Making capitalism without capitalists: Class formation and elite struggles in post-communist Central Europe*, Verso Books, 2000; S. L. Wolchik, J. L. Curry (ed.), *Central and East European politics: from communism to democracy*, Rowman & Littlefield Pub Incorporated, 2011; N. Bandelj, *Varieties of Capitalism in Central and Eastern Europe*, „Society of Comparative Research”, Graduate Student Retreat, 2003, s 1-33.

opiekuńcze), jednak w sferze gospodarki wciąż występuje relatywnie silny interwencjonizm (szczególnie w Polsce). Wyjątkiem jest Estonia, która jako jedyna z krajów Europy Środkowej i Wschodniej bywa klasyfikowana jako model anglosaski. Większość krajów Europy Środkowej i Wschodniej najbardziej zbliżyła się do modelu śródziemnomorskiego. Chociaż wśród badaczy dominuje pogląd, że nie ma jedynego słusznego modelu kapitalizmu, akurat model śródziemnomorski nie jest uważany za najbardziej efektywny, a słabość tego systemu szczególnie uwidoczniła się w okresie kryzysu finansowego. Przeprowadzona systematyzacja dotychczasowych badań jest wstępem do analizy efektywności poszczególnych rozwiązań systemowych przyjętych w Europie Środkowej i Wschodniej.

Bibliografia

- Abercrombie N., Hill S., Turner B.S., *The dominant ideology thesis*, Allen & Unwin, London 1980.
- Amable B., *Structural reforms in Europe and the in coherence of institutions*, "Oxford Review of Economic Policy" z 25.01.2009.
- Arts W., Gelissen J., *Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art report*, "Journal of European Social Policy" z 12.02.2002.
- Balcerowicz L., *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice przelomu epok*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Bandelj N., *Varieties of capitalism in Central and Eastern Europe*, "Society of Comparative Research", Graduate Student Retreat 2003.
- Baumol W.J., Litan R.E., Schramm C.J., *Good capitalism, bad capitalism, and the economics of growth and prosperity*, Yale University Press and New Haven & London 2007.
- Beeson M., Bell S., *Capitalism and the fate of nations: structure, w: Agency and institutions in the international political economy*, red. N. Phillips, Globalising IPE 2003.
- Berger P.L., *Rewolucja kapitalistyczna*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1995.
- Boltanski L., Chiapello E., *The new spirit of capitalism*, "International Journal of Politics, Culture, and Society" 2005, no. 18 (3).
- Casey T., *Mapping European capitalisms and the challenge of social context*, Fifteenth International Conference of the Council for European Studies, Chicago, IL 2006.
- Central and East European politics: from communism to democracy*, red. S.L. Wolchik, J.L. Curry, Rowman & Littlefield Pub Incorporated 2011.
- Cernat L., *Institutions and economic growth: which model of capitalism for Central and Eastern Europe?*, "Journal for Institutional Innovation, Development and Transition" 2002, no. 6.

- Crowley S., *East European labour, the varieties of capitalism, and the expansion of the EU*, Annual meeting of the American Political Science Association, Washington, DC 2005.
- Esping-Andersen G., *Trzy światy kapitalistycznego państwa dobrobytu*, Difin, Warszawa 2010.
- Eyal G. i in., *Making capitalism without capitalists: Class formation and elite struggles in post-communist Central Europe*, Verso Books 2000.
- Fenger H.J.M., *Welfare regimes in Central and Eastern Europe: incorporating post-communist countries in a welfare regime typology*, "Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences" 2007, no. 3(2).
- Goczek Ł., *Zglobalizowane państwo regulacji*, Prace i Materiały Instytutu Handlu Zagranicznego Uniwersytetu Gdańskiego nr 31, Gdańsk 2012.
- Gołębiowski G., *Modele kapitalizmu a kierunek rozwoju gospodarczego Polski*, „Współczesna Ekonomia” 2007, nr 3.
- Hall P.A., Gingerich D.W., *Varieties of capitalism and institutional complementarities in the macro-economy. An empirical analysis*, Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, Discussion Paper no. 04/5, Cologne 2004.
- Hall P.A., Soskice D.W., *Varieties of capitalism. The institutional foundations of comparative advantage*, Oxford University Press, Oxford 2001.
- Institucje gospodarki rynkowej*, red. T. Włudyka, M. Smaga, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012.
- Joskow P.L., Noll R.G., *Regulation in theory and practice: an overview. Studies in public regulation*, The MIT Press 1981.
- Kowalik T., *Współczesne systemy ekonomiczne. Powstanie, ewolucja, kryzys*, Wydawnictwo Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2000.
- McMenamin I., *Varieties of capitalist democracy. What difference does east-central Europe make?*, "Journal of Public Policy" z 24.03.2004.
- Mechanizmy i źródła wzrostu gospodarczego*, red. J.L. Bednarczyk, S. Bukowski, W. Przybylska-Kapuścińska, CeDeWu, Warszawa 2008.
- Myant M., Drahočoupil J., *Transition economies. Political economy in Russia, Eastern Europe, and Central Asia*, Hoboken, Wiley-Blackwell, New York 2010.
- Mykhnenko V., *What type of capitalism in post-communist Europe? Poland and Ukraine compared*, ESEMK Workshop on Forms of Capitalism in Central and Eastern European Countries in Transition, 4.03.2005.
- Nölke A., Vliegenthart A., *Enlarging the varieties of capitalism: the emergence of dependent market economies in East Central Europe*, "World Politics" 2009, no. 61(4).
- Oblicza kapitalizmu*, red. P. Jachowicz i S. Sztaba, Centrum Doradztwa i Ekspertyz Gospodarczych SGH Sp. z o. o., Warszawa 2011.

- Polityka ekonomiczna*, red. B. Winiarski, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Wrocław 1996.
- Schmidt V.A., *The futures of European capitalism*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Sombart W., *Der moderne kapitalismus*, BoD-Books on Demand 2012.
- Swadźba S., *Liberalizm a opiekuńczość w krajach Unii Europejskiej*, w: *Polityka gospodarcza państwa*, red. D. Kopycińska, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2007.
- Weber M., *Szkice z socjologii religii*, Książka i Wiedza, Warszawa 1995.
- Wilkin J., *Jaki kapitalizm, jaka Polska?*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Wojtyna A., *Alternatywne modele kapitalizmu*, w: *Dylematy wyboru modelu rozwoju gospodarczego Polski*, red. E. Łukawer, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 2005.
- Woś J., *Rynek i państwo w modelach współczesnej gospodarki rynkowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2001, z. 4.
- Wzrost gospodarczy czy bezpieczeństwo socjalne*, red. W. Bieńkowski, M.J. Radło, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Zielenkiewicz M., *European integration and changes in public regulation sphere*, “Actual Problems of Economics” 2013, no. 10.

THE PLACE OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE COUNTRIES WITHIN CONTEMPORARY MODELS OF CAPITALISM

SUMMARY

While capitalism is a term widely used, its definition is still debated in the scientific literature. Another debatable issue is also the effectiveness of varieties of capitalism. Until recently, the countries of Central and Eastern Europe were defined as economies in transition, but in recent years there have been some attempts taken to classify economic systems, which these countries have chosen. In the early years of transition, it seemed that these countries would follow the Anglo-Saxon capitalism. In fact, often they are still far away from it. What type of capitalism have these countries created? The aim of the paper is to systematize the research on models of capitalism, with particular reference to the countries of Central and Eastern Europe.

Keywords: capitalism, models of capitalism, systemic transformation